

JANEZ DOLENC

HLAPEC MARTIN

(Etnografsko-sociološka podoba.)

Moji domači, posebno oče, strici in tete, so mi večkrat pravili o čudnem življenju in žalostnem koncu hlapca Martina, ki se mi zdi nekak poljanski hlapec Jernej in Šimen Sirotnik hkrati. Oglejmo si nekaj slik iz življenja tega kmečkega proletarca!

Martin Mihelič, rekli so mu Martenač, se je rodil sredi prejšnjega stoletja v revni bajti pri Stroku v Studoru, občina Oselica v Poljanski dolini. Še kot otrok je prišel služiti kmetom v občino Javorje, najprej za pastirja, potem za hlapca. Dolgo je hlapčeval na Malnu in pri Jelovčanu v vasi Podvrh, potem pa je prišel za prvega hlapca h kmetu Tavčarju v našo vas Četeno ravan.

To je bilo okrog leta 1882, ko se je k Tavčarju priženil od soseda Davčena moj stari oče Janez Dolenc, a mu je vedno bolehnata žena Uršula Tavčar kmalu umrla brez otrok in je tako bilo konec te veje starodavnega Tavčarjevega rodu, iz katerega izhaja tudi pisatelj Ivan Tavčar. Janez se je potem oženil z Grosnovo Micko iz Rovta in rodila mu je deset otrok. Zadnji, Blaž po imenu, jo je s svojim rojstvom pokopal.

Vse te otroke, med njimi mojega očeta Toneta, je ujčkal hlapec Martin, jim delal igrace in prinašal s semnjeve konjičke in punčke iz lecta. Imeli so ga radi, čeprav je bil nekoliko čudak. Kot prvi hlapec je zaslužil na leto okrog 30 goldinarjev, vendar denar pri njem ni imel obstanka. Nekaj je zakvartal, nekaj — a ne veliko — je zapil, največ pa je šlo za njegov poseben konjiček: kupil je novo uro, fajfo ali nožičko, čez čas to malo ceneje prodal in spet kupil novo, drugačno. Zelo rad se je postavljajl z novo uro in otroci so ga mlašč spraševali, koliko je ura, da so mu napravili veselje.

Kadar ga je malo popil in bil dobre volje, je zapel:

*Pred miestam je vahta,
pred mustam pokiet —
keđu bo men branu
h tem mujm dekljet?*

Martin je namreč zelo rad gledal lepa dekleta. Hodil je v cerkev v Javorjah na gornji kor, da je laže občudoval cerkvene pevke v spodnjem koru. Posebno ga je očarala Tomaževa Marjanca iz Javor, ki je med petjem navadno spustila ruto na vrat, da se je njena svetlolasa glava pokazala v vsej lepoti. Martin jo je očaran hvalil: »Ni je lepše pod javorskim zvonom, kot je Tomaževa Marjanca!« Seveda je bilo to občudovanje le enostransko, saj je bil Martin že

prileten reven hlapec, čokate postave, sršečih obrvi, nos pa kot krompir! Res pa je, da se je ob nedeljah zelo čedno oblekel v irhovce in škornje z visokimi štibalami, žameten lajbič z debelimi gumbi in lepo verižico z uro, suknjič in klobuk — pa fajfca seveda!

Na svetega Štefana je vsako leto šel domov v Studor obiskat domače. Tavčarjeva mati mu je pripravila potico, prekajeno meso, klobase in ješprenj za seboj. Naslednji dan zvečer se je že vrnil, saj so vse, kar je prinesel domačim, že pojedli.

Po mnogih letih službe pri Tavčarju je o svetem Juriju, ko so se menjavali posli, povedal gospodarju, da bo šel h kmetu Lenartu v Podvrh, ker mu je obljubil večji »lon«. Gospodar Janez mu je rekel, da on večjega lona ne more dati, a če ostane, ga nikdar ne bo nihče gonil od hiše, tudi potem ne, ko ne bo mogel več delati. Martina pa so goldinarji premotili in je odšel — toda sreča mu ni bila naklonjena.

Tedaj je bila navada, da so hlapci spali poleti »na hlevu«, to je v senu, pozimi pa na stelji v hlevu. Prvi hlapec je moral paziti tudi ponoči, da ni pri živini kaj narobe. Tako je pri Lenartu spal Martin v senu na hlevu, ko se je spodaj v hlevu strgal z verige bik in z rogovi podrl stopnice, ki so iz hleva vodile na hlev v skedenj. Živina je pričela tuliti in zbudila Martina. Ko je hotel po stopnicah pogledat v hlev, kaj je narobe, je stopil v prazno in padel v hlev. Zlomil si je nogo v kolku in ni bil več sposoben za delo. Nekaj časa se je zdravil v »špitalu«, a ostal je nepokreten in gospodar Lenart se ga je hotel znebiti, pa tudi o plačilu stroškov zdravljenja ni hotel nič slišati. Šel je k javorskemu županu in predlagal, da bi Martina poslali občini Oselica, saj je bil formalno še vedno v njeni občinski zvezi. Župan se je bal mogočnega Lenarta in pisal v Oselico. Tam so se seveda ustrašili in sporočili, naj ga preživljajo na stara leta tam, kjer je celo življenje delal, to je v javorski občini. Kakor je videti iz zapisnika občinskih sej v Javorjah leta 1907, so se nazadnje pogodili tako, da ga prevzame občina Javorje v svojo občinsko zvezo, le stroške za zdravljenje naj poravnava Oselica.

V tedanjih časih prevzem v občinsko zvezo ni pomenil, da ga bo občina preživljala s socialno podporo, ampak je dobil le pravico, da pride na srenjo. To je pomenilo poniževalno pot od kmeta do kmeta, ki je moral takega nesrečneža hraniti in imeti pod streho najmanj teden dni. Ko so Martina še vsega nebogljenega pripeljali iz bolnišnice, ga je Lenart imel na skrbi mesec dni, potem pa ga je pripeljal k Tavčarju in tu je ostal več mesecev, saj so morali čutiti več dolžnosti do njega, ki je toliko let delal pri hiši. Vendar mu je tudi bolnemu ostalo ležišče le na stelji v hlevu. Tavčarjeva dekleta so mu stregla in nadvse je bil srečen, če mu je katera prinesla malo »ta zelenega«. Pogovarjal se je kar sam s seboj. Večkrat je govoril: »Kašpar, dej goldinar, dej!« Kašpar je bil kmet Jelovčan iz Podvrha, ki mu je nekoč pri plači utrgal goldinar. Potem pa je pel; pel je dolge pesmi od »Radeckita«, posebno rad pa o smrti, ki pride po krivičnega mlinarja:

Smart na durce potarkala:

»Mladi malnar, si doma?«

Malnarja strah spreleti,

smarti pa tok govori:

*»U hiš imam žena, deviet otruk —
pejdi pujne, pejdi z nem!«*

*»Jest pa nečem drugiga,
kot tebe, mladga malnarja.«
Mlinarja glavca zaboli,
se na puajstla zavalí.
»Ti boš lejžu lit n dan,
de boš sprosu smarti sam.
Ti boš rajtnga dajau,
ke s pregruaba mirca jemau!«*

Na koncu se je zakrohotal: »Zakej je pa proveč jemau...«

Hlapec Martin je vse življenje strašno rad jedel ajdove žgance. Usoda mu je naklonila, da je umrl pri svoji najljubši jedi.

Menda je bilo v avgustu 1911. leta. Takrat se je bil Martin že nekoliko pozdravil, z berglami je tudi že hodil. Na srenji je bil ravno pri Davčenu v Četeni ravni. V hlevu je na drobno sekal jelševe veje za steljo, domači so kosili veliko senožet v Črnah, samo mati in nekaj otrok je bilo še doma. Opoldne so ga poklicali južinat. Na mizici ob peči ga je čakala skleda dišečih ajdovih žgancev in skledica mleka zraven. Z užitkom se je lotil jedi in vmes pripovedoval Davčenu materi, kako je Grosnova, ko je prišla za gospodinjo k Tavčarju, v svoji neizkušenosti skuhala za kosce v Črnah kašo namesto običajnih žgancev ali štruklov. Ko je pospravil žgance, je dvignil še skledico z mlekom, da bi ga popil, toda skledica mu je tisti hip padla iz rok, mleko se mu je zlilo po prsih in kar omahnil je. Tekli so po soseda Jurkovca, ki je bil mežnar in mrliški oglednik. Prišel je, položil Martina na klop in ugotovil, da je mrtev. Šel je povedat župniku Fajfarju v Javorje in ta je odločil, da ga bo kot občinskega reveža zastonj pokopal, Davčenu naj ga dajo na pare in preskrbijo krsto, Davčenu sosedje — med njimi Tavčar — naj ga zastonj nosijo, Jurkovec pa naj zastonj zvoni.

Davčenu so Martina s pomočjo sosedov umili, preoblekli, ga položili na pare in mu sklenili roke. Prižgali so dve sveči in ga pokropili, potem pa šli za delom. Če je umrl kdo domačih, so ustavili hišno uro in vse delo je do pogreba pri hiši obstalo. Pri Martinu tudi ni bilo običajnega varuha, ki pazi na mrliča in se zahvaljuje kropivcem, le domačim otrokom so naročili, naj se zadržujejo v hiši ob mrtvem. Otroci pa so se kmalu začeli po hiši loviti in celo skrivati pod pare. Za pogrebce je Davčenu mati pripravila pravo kavo, ki je bila tedaj še posebnost, Davčen pa liter češnjevca.

Za pogrebom revnega hlapca je šlo malo ljudi in še sredi košnje je bilo. Od Strokovih ni bilo nobenega, čeprav so jim sporočili. Župnik je naglo opravil, tudi pogrebem se je mudilo v senožeti. Le Tavčarjevi so nekoliko postali ob grobu, kjer je končno mirno počival hlapec Martin.

R é s u m é

LE GARÇON DE FERME MARTIN (Portrait étnographique et sociologique)

L'auteur présente la vie et la mort d'un garçon de ferme dans un village montagnard, Cetena ravan; décrépit par la suite d'un accident, il était soutenu par les habitants du village et il était obligé de passer chaque semaine dans une autre maison. En représentant ce malheureux personnage, l'auteur nous montre aussi l'ambiance dans les fermes montagnardes à la fin du siècle passé.